

Er is leven na de groei

PAUL SCHENDERLING

Er is leven na de groei

Hoe we onze toekomst realistisch veiligstellen

Bot Uitgevers

Eerste druk, oktober 2022
Tweede druk, oktober 2022
Derde druk, december 2022
Vierde druk, januari 2023

© Paul Schenderling
Postgroei Nederland & Bot Uitgevers, 2022

Ontwerp omslag: Frank August
Ontwerp binnenwerk: Michiel Niesen

NUR 740
ISBN 978 90 8325 644 3

www.botuitgevers.nl
www.postgroei.nl

Inhoud

Inleiding	7
Deel I – Het kernprobleem en de kernmaatregel	21
1. Het falen van het huidige systeem en de oplossing daarvoor	23
2. De kernmaatregel vergeleken met het huidige beleid	43
3. Het effect van de kernmaatregel op onze welvaart	55
Deel II – Naar een nieuwe balans in de samenleving	63
4. Naar een nieuwe balans tussen vergroening en verdienvermogen	65
5. Groene industriepolitiek om de transitie te versnellen	80
6. Kwalitatieve geluksbronnen en de coöperatieve samenleving	89
7. Een coöperatieve oplossing voor de wooncrisis	102
Deel III – Paradigmaverschuivingen	111
8. Mythes die vooruitgang in de weg staan	113
9. Postgroei in internationaal perspectief	132

Deel iv – Leven in een postgroeisamenleving	149
10. Werk en zekerheid in een postgroeisamenleving	151
11. Langetermijnzekerheden in een postgroeisamenleving	165
12. Vermindering van ongelijkheid in een postgroeisamenleving	173
13. De toekomst van de landbouw in een postgroeisamenleving	183
14. Energie en mobiliteit in een postgroeisamenleving	199
15. De toekomst van de zorg in een postgroeisamenleving	209
Deel v – Samenvatting: wat levert postgroei op?	227
16. Postgroei: het tijdperk van kwalitatieve groei	229
Nawoord	251
Dankwoord	255
Eindnoten	256

Inleiding

Waarschijnlijk herken je het gevoel wel. Het gevoel dat onze economie op een dood spoor zit. We doelen concreet op het pad van on-eindige economische groei dat we in Nederland hebben ingeslagen. De economie groeit, maar we worden niet gelukkiger. De economie groeit, maar stress en mentale problemen nemen steeds meer toe. De economie groeit, maar er zijn steeds minder betaalbare huizen. De economie groeit, maar de dreiging van de klimaatcrisis neemt onbevattelijke proporties aan.

Het is in de geschiedenis vaker voorgekomen dat er een breed gedeeld gevoel bestaat dat we op het verkeerde spoor zitten. Meestal gebeurt dit vlak vóórdat of vlak nadat een lang gekoesterde overtuiging in botsing komt met de realiteit. Zo hadden de meeste mensen tot 2007 of 2008 de overtuiging dat banken zo min mogelijk gereguleerd moeten worden. Deze overtuiging botste hard met de realiteit van een wereldwijde bankencrisis. Hoewel het de vraag is of banken momenteel voldoende gereguleerd worden, zijn er weinig mensen meer te vinden die pleiten voor deregulering.

Op dit moment zien we de wereld botsen met planetaire grenzen. Planetaire grenzen zijn grenzen aan wat de aarde fysiek aankan. Bijvoorbeeld de maximale hoeveelheid afvalstoffen die de aarde kan verwerken. Broeikasgassen zijn ook zo'n afvalstof. Er is een maximale hoeveelheid broeikasgassen die de bossen en de oceanen op kunnen nemen. Omdat we die botsing nú meemaken, lijkt het meer op een botsing in slow-motion, op een aardverschuiving die langzaam uitgroeit tot een aardbeving. Dag na dag, week na week, jaar na jaar stapelen de nieuwsfeiten en actuele prognoses over de klimaatcrisis en de biodiversiteitscrisis zich op. Gebieden rond de evenaar bevinden zich in de kreukelzone. Nu al sterven er elk jaar enkele miljoenen mensen vroegtijdig door de klimaatcrisis en raakt een nog groter aantal mensen jaarlijks ontheemd, omdat

hun gebied te warm, te droog of juist te nat wordt om er te kunnen overleven.¹

Groene groei: nieuwe wijn in oude zakken

Vandaar dat kiezers met heel verschillende politieke oriëntaties ervan overtuigd zijn dat het huidige beleid onvoldoende zoden aan de dijk zet en dat een omslag in het beleid nodig is. Ook een meerderheid van bijvoorbeeld VVD- en CDA-kiezers is het daarmee eens.² Politici in binnen- en buitenland willen ons doen geloven dat er momenteel zo'n beleidsomslag plaatsvindt. Dat we onze economie stevig aan het vergroenen zijn. Maar de meeste mensen voelen wel aan dat er van een echte omslag geen sprake is. Het beleid van groene groei dat de meeste overheden in binnen- en buitenland voeren, is weinig nieuws en veel van hetzelfde. Bovendien is groei nog steeds duidelijk het belangrijkste doel waar de politiek en het bedrijfsleven naar streven.

Zoals de term groene groei laat zien is het een gerecyclede versie van een oud idee, namelijk duurzame (groene) ontwikkeling (groei). Dit concept dateert van 1987. In dat jaar werd het rapport *Our Common Future* gepubliceerd, waaraan veel regeringsleiders hebben meegewerkt, onder wie onze eigen toenmalig premier Lubbers. Het idee achter het rapport was om economische groei 'selectiever' te maken, dat wil zeggen: alleen groei van de economie toe te staan voor zover die hand in hand gaat met verduurzaming van de economie.*

Wetenschappers zijn het erover eens dat dit beleid in de afgelopen 35 jaar anders heeft uitgepakt dan beoogd. Terwijl de economie bleef groeien, verslechterde de toestand van de aarde drastisch, op vele fronten. Het landgebruik, watergebruik, energieverbruik en de uitstoot van broeikasgassen ten behoeve van menselijke consumptie: allemaal zijn ze wereldwijd gestegen, in gelijke tred met de groei van de wereldeconomie. De oorzaak hiervoor is dat economische groei telkens een deel van de milieuwinst ongedaan maakt. Proberen om

---

* Voor de Nederlandse pendant van dit streven, zie de Nota inzake de selectieve groei, van Lubbers uit 1976.

tegelijk te vergroenen en te groeien is dweilen met de kraan open. Dit wordt ook wel de Jevons-paradox genoemd.³ De Jevons-paradox verklaart waarom het enthousiasme over nieuwe vergroeningstechnieken – ‘Hoera, we worden circulair!’ – steeds snel bekoelt. Als alle bedrijven met deze nieuwe techniek hun bedrijfsprocessen vergroenen maar de consumptie blijft stijgen, dan wordt een groot deel van de milieuwinst verderop in de keten, of in een heel andere keten, weer ongedaan gemaakt.

Let op de kleine lettertjes...

In 2018 verscheen het bekende Amerikaanse boek *Drawdown*, met als ondertitel: ‘Het meest veelomvattende plan ooit om klimaatontwrichting te keren.’⁴ Het boek staat vol met fantastische, innovatieve vergroeningstechnieken en is een wereldwijde bestseller die met veel gejuich is ontvangen. Op de laatste bladzijde van het boek lezen we echter in de kleine lettertjes een disclaimer die een stevige domper is op de feestvreugde. De disclaimer gaat over de Jevons-paradox, in het boek het ‘*rebound effect*’ genoemd: ‘Als de prijs van een product of dienst omlaaggaat, dan koopt of gebruikt men er meer van, wat de efficiëntiewinst tenietdoet.’ De techniek gaat ons blijkbaar toch niet redden: ‘*It’s the economy, stupid!*’ In het vervolg van het boek komen we uitgebreid op de Jevons-paradox terug.

Als gevolg van de Jevons-paradox zijn ook rijke landen, die sinds 1987 vele miljarden hebben uitgegeven aan milieubeleid, er niet in geslaagd om vergroening succesvol te combineren met groei. Zo heeft Nederland in de afgelopen 35 jaar zo’n 265 miljard euro uitgegeven aan milieubeleid.⁵ In diezelfde periode zijn de milieuproblemen die we veroorzaken fors toegenomen. Het grootste deel van die toename zien we echter niet, omdat in dezelfde periode de wereld-economie in rap tempo is geglobaliseerd. De globalisering van de economie betekent dat een steeds groter deel van wat wij kopen elders in de wereld is geproduceerd. Een groot deel van de productie is verplaatst naar verre landen.

Om in beeld te brengen hoeveel van wat wij kopen uit het buitenland komt het volgende gedachtenexperiment: Stel je eens voor dat

er elk jaar bij elk huishouden – dus ook bij jou thuis – twee zeecontainers met bulkgoederen worden afgeleverd. Dat is namelijk wat er in verre landen aan spullen, grondstoffen en voedsel onttrokken is voor consumptie in Nederland, water niet meegerekend.⁶ Dat is een aanzienlijk grotere hoeveelheid dan de hoeveelheid spullen, grondstoffen en voedsel voor onze consumptie die uit Nederland zelf komt. Die goederen komen uit de hele wereld. En overal laat de productie van deze materialen een grote voetafdruk na, in termen van landgebruik, watergebruik, energieverbruik en uitstoot van broeikasgassen.

We begrijpen de impact van onze almaar stijgende consumptie nog beter als we naar de sectoren kijken die juist niet verplaatst zijn naar verre landen.* Voorbeelden hiervan zijn Tata Steel in IJmuiden, de intensieve veehouderij en de luchthaven Schiphol. De groeiende overlast van deze sectoren legt een enorme druk op mensen en op de natuurlijke omgeving. Denk aan de stikstofcrisis, maar ook aan luchtvervuiling en geluidsoverlast. Maar dit is dus feitelijk slechts het topje van de ijsberg! De negatieve impact van de sectoren die we verplaatst hebben naar het buitenland, zoals de kledingindustrie en de elektronica-industrie en vele andere industrieën, is nog vele malen groter.

Het grootste beleidsexperiment uit de geschiedenis

Groei van de economie gaat dus niet samen met betere uitkomsten voor het milieu. En we komen er ook achter dat groei evenmin leidt tot betere sociale uitkomsten, bijvoorbeeld minder ongelijkheid of een betere gezondheid. In hun veelbesproken boek *Fantoomgroei* laten Sander Heijne en Hendrik Noten zien dat de Nederlandse economie al jarenlang vrijwel continu groeit, maar dat gecorrigeerd voor inflatie de inkomens van de meeste mensen al decennia stagneren.

Maar mensen ervaren het ook aan den lijve. Zo kent vrijwel iedereen iemand die als gevolg van hoge werkdruk te maken heeft gehad met een burn-out of andere mentale en fysieke problemen. En waar-

---

* Een auteur die ook op de verborgen impact van onze consumptie wijst is Babette Porcelijn, onder andere in haar boek *De verborgen impact: alles voor een eco-positief leven*.